

DEMOKRATIJOS „IŠDAVIMO“ PAMOKA LIETUVOS VALSTIEČIŲ LIAUDININKŲ PARTIJAI

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

*Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultetas
Vilnius Pedagogical University Faculty of History
T. Ševčenkos 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas: lietistkat@vpu.lt, m_tamosaitis@yahoo.com*

Santrauka

Straipsnyje prisimenamas 1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje įvykęs valstybės perversmas, kuomet žlugo demokratinė parlamentinė santvarka ir šalyje pradėjo formuotis antidemokratinis valdymas. Perversmo metu demokratija, tikraja to žodžio prasme, buvo išduota. Dėl to, kas įvyko, išskirtinė atsakomybė tenka valstiečių liaudininkų vadovybei, kuri, turėdama savo rankose valdžią, lemiamu momentu demokratijos ne tik kad negynė, bet netgi perversmininkams padėjo legalizuoti jų antidemokratinis veiksmus. Toks liaudininkų vadovybės poelgis turėjo skaudžių pasekmių tolimesnei šalies ir partijos raidai. Daroma išvada, kad 1926 m. gruodžio 17 d. liaudininkų vadų veiksmas – pamoka, kaip nereikia elgtis iškilus pavojui demokratinėi santvarkai.

Tyrimas parengtas remiantis archyvine medžiaga, to meto periodine spauda, amžininkų atsiminimais, istorikų tyrimais.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga; valstybės perversmas; demokratija; „kartų konfliktas“; jaunieji valstiečiai liaudininkai; Lietuvos jaunimo sąjunga; autoritarinis valdymas; Valstybės saugumo departamentas.

Įvadas

„Kiekvienas demokratas turi žinoti, kad demokratija visam pasaulyi ir atskiroj valstybėj atsirado ne pati per save, bet dėka atkakliai ištvėringai geriausių piliečių kovai. Atmindamas tai, demokratas drąsiai turi kovoti už tolimesnį tobulinimą ir gilinimą demokratijos idėjų ir visomis savo išgalėmis priešintis pasikėšinimams ant demokratijos principų ir jos įstaigų, nepaisydamas to, iš kur eina pavojus demokratijai ir kas kėsina ant jos idėjų“¹.

1926 m. gruodžio 17 d. „be šūvio“ įvykęs valstybės perversmas sudavė lemiamą smūgį parlamentinei demokratinei santvarkai Lietuvoje. Vyriausybė visiškai nekreipė dėmesio į prieš tai jau kurį laiką sklandžiusius gandus apie planuojamą pasikėšinimą į demokratiškai išrinktą teisėtą valdžią, nesiėmė jokių priemonių galimam pavojui likviduoti. Perversmininkai be didesnio vargo suėmė Respublikos Prezidentą Kazį Grinių. Vyriausybės narius, užėmė svarbiausius valdžios postus ir tapo politiniais padėties šeimininkais. Tai padaryta „be didelio triukšmo“, „įvykus perversmui, konstitucinė santvarka iš karto savaime žlugo“², ją ėmė keisti antidemokratinis valdymas, kurio priekyje atsistojo tautininkų lyderis Antanas Smetona.

Dėl to, kas įvyko, išskirtinė atsakomybė tenka Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos (toliau – LVLS) vadovybei, jos lyderiams – tuometiniam Prezidentui K. Griniui ir Ministrui Pirmininkui Mykolui Sleževičiui. Liaudininkų vadai, nuo Vinco Kudirkos laikų visuomenėje pagarsėję kaip didieji demokratai, 1926 m. pabaigoje palūžo. Valdžia neparodė jokių pastangų, kad apsaugotų „Seimą ir pačią vyriausybę nuo šarmoklininkų“³. Maža to, LVLS vadovybė, laikydamasi labai pasyvios taktikos, prisidėjo prie gruodžio perversmo padarinių legalizavimo⁴, ko niekaip negalėjo pateisinti buvę koalicijos partneriai socialdemokratai⁵. Anot Mykolo Romerio, šiuo atžvilgiu socialdemokratai, kurie legalizavimo „vaidinimui“ nepritarė, buvo nuoseklesni ir

¹ Toliušis, Z. *Demokratija ir jos priešai, arba Demokrato katekizmas*. Kaunas, 1926, p. 36.

² Rėmeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius, 1990, p. 212.

³ Skipitīs, R. *Nepriklausomą Lietuvą statant: atsiminimai*. Chicago, 1961, p. 410.

⁴ Stakeliūnaitė, D. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo padarinių legalizavimas: Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės pozicija. *Istorija*. 1999, t. 41, p. 34–39.

⁵ 1926 m. gruodžio 30 d. Seimo posėdyje LSDP frakcijos narė Liuda Purėnienė, kreipdamasi į Ministrą Pirmininką Augustiną Voldemarą, pareiškė: „Jeigu jūs jau valdžią esate paėmę, jeigu liaudininkai iš po jūsų kojų pašalino visas kliūtis, kad jūs greičiau atsistotumėt valdžios priešaky, kada per vieną dieną ir Ministerijų Kabinetas atsiskakė ir Prezidentas atsiskakė ir pagaliau dr. J. Staugaitis buvo priverstas atvažiuoti čia į Seimą ir atidaryti Seimo posėdį, kad duotų jums galimumo išrinkti naują Prezidentą, tai kam po to visos tos represijos?“ (*Trečiojo Seimo stenogramos*. III sesija, 66 posėdis, 1926 m. gruodžio 30 d. Kaunas, 1927, p. 27).

pasirodė labiau subrendę „politiškam menui“⁶. Anot istorikės Danutės Stakeliūnaitės, „sutikdami perversminį vyriausybės [sudėties] pakeitimą legalizuoti, liaudininkai tuo pačiu ši perversmo padarinių sankcionavo, taip sakant, patys savo rankas sutepė perversmu, pritarė sau suduotam smūgiui, patys, taip sakant save išplakė“⁷. Užtuot pasiaiškinę dėl „tokių“ savo veiksmų partiečiams ir visuomenei, liaudininkų vadai pirmosiomis savaitėmis po perversmo išliko pasyvūs ir savo „besąlyginės kapituliacijos“ motyvų nemėgino paaiškinti⁸. Tokia valstiečių liaudininkų vadų taktika sulaukė daug kritikos, gerokai sumažino jų autoritetą visuomenėje ir pačioje partijoje. Tai akivaizdžiai išryškėjo ketvirtajame dešimtmetyje, kai prasidėjo senųjų partijos vadų („senių“) ir jaunosios kartos – jaunųjų valstiečių liaudininkų⁹, vadinamasis „kartų konfliktas“¹⁰. Bene centrine nesutarimų šerdimi buvo gruodžio 17 d. įvykiai ir LVLS vadovybės veiksmai. Demokratijos negynimas ir savo skelbiamų principų „išdavimas“ 1926 m. gruodžio 17 d. senąją valstiečių liaudininkų vadovybę tarsi šešėlis persekiojo per visą ketvirtąjį dešimtmetį. Iškilusi jaunoji liaudininkų karta to nenorėjo atleisti, o partijos silpnėjimas, nepajėgumas plėtoti aktyvesnę veiklą jaunąją kartą stūmė nuo „senių“ ir didino takoskyrą tarp abiejų stovyklų, kuri dar labiau išryškėjo okupacijos išvakarėse.

Istoriografijoje daug dėmesio skiriama gruodžio 17 d. įvykiams, todėl neišvengiamai aptariama liaudininkų vadovybės pozicija lemtinguoju momentu¹¹. Nepaisant to, gruodžio 17 d. LVLS vadovybės veiksmų įtaka ir pamokos pačiai partijai iš esmės nėra aptartos. Užtektų paminėti Kazio Škirpos atsiminimus apie M. Sleževičių¹². Išimtį sudarė istorikės D. Stakeliūnaitės tyrimai. Tyrėja gana išsamiai aptarė pasyvius liaudininkų vadų veiksmus perversmo metu ir iš karto po jo (1926 m. pabaigoje–1927 m. pradžioje)¹³, mėgino juos paaiškinti. Šia publikacija tarsi norima pratęsti minėtos istorikės tyrimus: a) išsamiau aptarti valstiečių liaudininkų vadovybės

⁶ Rėmeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius, 1990, p. 212.

⁷ Stakeliūnaitė, D. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo padarinių legalizavimas: Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės pozicija. *Istorija*. 1999, t. 41, p. 34–39.

⁸ Stakeliūnaitė, D. Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla: daktaro disertacija. Kaunas, 2000. *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LNMMB RS). F. 132–1469.

⁹ Jauniesiems valstiečiams liaudininkams atstovavo Lietuvos jaunimo sąjunga (LJS) (kitaip dar vadinami jaunimiečiai) ir jaunieji studentai varpininkai, priklausantys Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) studentų „Varpo“ draugijai, taip pat jau baigę studijas ir anksčiau jai priklausę studentai (Rūkas, A. Studentai varpininkai 1923–1938. Varpininkų kelias: studentų varpininkų XV metų sukakčiai paminėti jubiliejinis leidinys. Kaunas, 1939, p. 197–214).

¹⁰ Išsamiau žr.: Tamošaitis, M. Justas Paleckis ir jaunieji valstiečiai liaudininkai Lietuvai atgaunant Vilniaus kraštą (1939 m. ruduo). *Vilniaus istorijos metraštis*. Vilnius, 2006, t. 1.

¹¹ Butkus, Z. *Dr. Kazys Grinius: Lietuvos Respublikos Ministrai Pirmininkai 1918–1940*. Vilnius, 1997, p. 252–253; Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius, 2000.

¹² Škirpa, K. *Mykolas Sleževičius*. Chicago, 1954.

¹³ Stakeliūnaitė, D. Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla: daktaro disertacija. Kaunas, 2000. *LNMMB RS*. F. 132–1469.

veiksmų 1926 m. gruodžio 17 d. įtaką Valstiečių liaudininkų partijai trečiojo dešimtmečio pabaigoje – ketvirtajame dešimtmetyje; 2) pamėginti atsakyti į klausimą, kodėl 1940 m. birželį Lietuvos okupacijos pradžioje, jaunoji liaudininkų karta palankiai sutiko sovietų kariuomenę¹⁴. Iš karto reikia pasakyti, kad dėl ribotos šio straipsnio apimties tik fragmentiškai užsimenama apie ketvirtajame dešimtmetyje liaudininkų partiją išstikusius sukrėtimus, nes tai pareikalautų atskiros publikacijos.

Straipsnis parengtas remiantis archyvuose, rankraštynuose saugoma istorine medžiaga, to meto spauda, įvykių atsiminimais, istorikų darbais. Daugelis šaltinių ir mokslinė „apyvarta“ įtraukiami pirmą kartą.

Liaudininkų vadovybės ir partijos narių santykiai trečiojo dešimtmečio pabaigoje

Po to, kad 1926 m. gruodžio 17 d. LVLS ir Lietuvos socialdemokratų partija (toliau – LSDP) priverstinai pasitraukė į opoziciją, su tuo nenorėjo susitaikyti aktyvesni šių partijų veikėjai. Jau 1927 m. pradžioje grupė socialdemokratų ir atskiri valstiečiai liaudininkai siekė įvykdyti valstybės perversmą ir sugrąžinti demokratinę valdymą šalyje (šiems veiksams vadovavo socialdemokratas, buvęs keturių demokratinų Seimų narys Jeronimas Plečkaitis, jo šalininkai vadinami „plečkaitininkais“). Tuo pačiu metu aktyviai veikė valstietiški liaudininkas, buvęs III Seimo narys Juozas Pajaujis ir jo šalininkai¹⁵). Jėga nuversti A. Smetonos nepavyko, o asmenys, mėginę tai padaryti, buvo suimti ir nubausti¹⁶. Aktyvūs socialdemokratų ir kai kurių liaudininkų narių veiksmai sukėlė dar didesnes Lietuvos valdžios represijas. Keletas valstiečių liaudininkų ir LSDP narių kuriam laikui buvo uždaryti į Varnių koncentracijos stovyklą¹⁷. Įvairiomis priemonėmis pradėta slopinti opozicinių partijų veiklą (1927 m. balandį buvo paleistas III Seimas), kiek vėliau tautininkai iš valdžios išstūmė Krikščionių demokratų partiją. Lietuvoje pradėjo kurtis vienvaldis A. Smetonos autoritarinis valdymas.

¹⁴ Čia turima omenyje ne istoriografijoje jau gana didelio dėmesio sulaukę jaunųjų valstiečių liaudininkų veiksmai okupacijos išvakarės ir okupacijos pradžioje (išsamiau žr.: Tamošaitis, M. Kairiosios lietuvių inteligentijos veiksmai Lietuvos okupacijos išvakarėse ir pirmomis okupacijos dienomis. *Genocidas ir rezistencija*. 2006, Nr. 1, p. 62–84), o patys motyvai, turėję lemiamos įtakos tokiems jaunųjų liaudininkų poelgiams.

¹⁵ Reikia pažymėti, kad po gruodžio 17 d. valstybės perversmo jaunosios kartos atstovas J. Pajaujis tapo savotišku liaudininkų partijos lyderiu. 1926 m. gruodžio pabaigoje ir 1927 m. pradžioje Seime jis atvirai smerkė perversmininkus, pabrėžė demokratines vertybes. Jeigu tų metų balandžio 4 d. nebūtų areštuotas, nežinia, kaip būtų susiklosčiusi jo politinė karjera.

¹⁶ Valstybės saugumo departamento direktorius A. Povilaitis: Sukilimai Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių (1939) metų sausio mėn. 1 dienos. *Gairės*. 1996, Nr. 4, p. 28–29.

¹⁷ Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996, p. 176–180.

Nepaisydama atskirų savo partijos narių drastiškų veikslių ir mėginimo prievarta rekonstruoti demokratinę santvarką, LVLS vadovybė išliko pasyvi. Nenoriai prisimindama savo veiksmus per gruodžio 17 d. įvykius, liaudininkų vadovybė juos aiškino tuo, kad valdžios nesipriešinimas perversmininkams padėjo išvengti pilietinio karo ar didelės suirutės šalyje, kuriais galėjo pasinaudoti užsienio valstybės. 1926 m. gruodžio 21 d. liaudininkų dienraštis „Lietuvos žinios“ K. Griniaus ir M. Sleževičiaus atsistatydinimą prilygino didžiai aukai: „Pasiukojimas aukščiausiems krašto reikalams be abejonės bus tinkamai suprastas ir įvertintas demokratinės Lietuvos visuomenės“¹⁸. Greta išspausdintame kitame straipsnyje liaudininkų vadams buvo dėkojama už veiksmus perversmo metu, visuomenė kviečiama „daugiau kaip kada nors palaikyti tvarką ir ramybę“: „Ne ta yra tikroji motina, kuri sutinka, kad kūdikis būtų pusiau perskrostant, bet ta, kuri sutinka kūdikį verčiau kitai perleisti, bet tik jis gyvas liktų. Taip reikia įvertinti Griniaus atsistatydinimą ir skubotą naujos vyriausybės patvirtinimą“¹⁹. Tiesa, patį valstybės perversmą liaudininkai pasmerkė¹⁹. 1927 m. pradžioje panašiai samprotavo M. Sleževičius, šiuos įvykius palikdamas vertinti istorijai²⁰. Iš to matyti, kad liaudininkų vadai skaudžiai išgyveno dėl nesėkmių įvykių. Tą patvirtina po Antrojo pasaulinio karo paskelbti K. Griniaus atsiminimai²¹.

Reikia sutikti su istorike D. Stakeliūnaite, kad LVLS Centro komiteto (toliau – CK) ir visos partijos autoritetą perversmo metu gelbėti reikėjo. Ji turėjo omenyje ne ginkluotą pasipriešinimą, bet viešą tvirtos griežtos pozicijos pareiškimą. Tai nebuvo padaryta. Tuo metu M. Sleževičiaus politinio nuosaikumo linija atrodė kaip savo principų išdavystė²². Liaudininkų vadovybė, užuot reikšusi protestą, nuo pat pradžių naiviai pasitikėjo perversmininkais ir manė, kad greitai laiku Lietuvoje bus atkurta demokratinė konstitucinė tvarka. 1927 m. sausio 5 d. LVLS CK sekretoriato išleistame atsišaukime, skirtame valstybės perversmui, vadovybė pirmą kartą (ne spaudai) partijos nariams išsamiau pabandė paaiškinti savo veiksmus perversmo metu ir aptarė partijos padėtį po perversmo. Partijos vadovai prisipažino, kad gruodžio 17 d. įvykiai Kaune „turbūt ne vieną nustebino“, įvertino pasunkėjusias partijos veiklos sąlygas („visai netikėtai vėl

¹⁸ Perversmas ir kas toliau (vedamasis). *Lietuvos žinios*. 1926, gruodžio 21, p. 1.

¹⁹ Respublikos išlikimas – aukščiausias įstatymas (vedamasis). *Lietuvos žinios*. 1926, gruodžio 21, p. 1.

²⁰ Laiško pabaigoje, prieš tai aprašęs liaudininkų vadovybės poelgius perversmo metu, M. Sleževičius rašė: „Aprašiau, kaip galėjau, Tamsta supratai, kad ir dabar nelengva man apie tai kalbėti. Aš nesprenžčiau ar gerai padariau ar ne?“ (M. Sleževičiaus laiškas JAV lietuvių veikėjui A. B. Strimaičiui, rašytas 1927 m. vasario 19 d. į Niujorką. *Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1999, p. 563).

²¹ Griniaus, K. Apie 1926 metų gruodžio 17-os dienos perversmą. Sudarė A. Eidintas. *Kazys Griniaus*. Vilnius, 1993, p. 147–191 (atsiminimai paskelbti JAV spaudoje 1954 m. – *autorius pastaba*).

²² Stakeliūnaite, D. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo padarinių legalizavimas: Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės pozicija. *Istorija*. 1999, t. 41, p. 34–39.

teko grįžti į tuos laikus, kuriuos buvome pragyvenę ir palikę istorijai minėti²³) ir ragino nepasiduoti pesimizmui: „Šį kartą mes visai privačiai Jums rašome dėl organizacijos. Gruodžio 17 d. įvykiai, žinoma, turėjo atsiliepti į žmonių ūpą ir visos organizacijos darbus. Gal būt daugelis narių buvo pagauti nusivylimu, kiti pykčio apimti, kad prie tokių įvykių *daleista*, tretį, gal būt, nebuvo patenkinti, kam Centro Komitetas padarė tiek daug nuolaidų sukilėliams ir padėjo be kovų eiti prie normalaus gyvenimo. Gali rasti dar ir daug kitų nuomonių. *Vienok* visa čia neišgyvendinsime ir verčiau, draugai, visus kaltinimus ir nepasitenkinimus palikime patogesniai laikui arba būsiantiems apskričių suvažiavimams svarstyti ir Centro Tarybos posėdžiui teisti. O mes tuo tarpu stiprinsime savo jėgas tai kovai, kuri mūs laukia. Todėl dabar vieno iš jų laukiame, kad nenusimintumėte, nes organizacija dėl to nėra dar žuvus ar viskas pralaimėta“²⁴. Toliau partijos vadovybė prašė nekaltinti saviškių prieš kitų partijų žmones: „Patiems nesėti nusiminimą žmonėse ir visuomenėje, o reikia stiprinti viltimi geresnės ateities. Nėra to blogo, kas neišėtų geran, jeigu tik viską tinkamai panaudosime, jeigu tarpe bus vienybės, susitarimo... [...] Blogai daro tie draugai, kurie s-gai sunkių laikų sulaukus, meta viską, nukrato nuo darbo rankas ir bėga pas kitus, kad nenusotų vietų arba kai kitaip nenukentėtų. Tokių draugų mes nesigailekime. Sakoma yra – pažinsi draugą patekęs nelaimėn“²⁵. Atsišaukimo pabaigoje LVLS CK pakvietė partijos narius dirbti: „**Dabar mes vėl turime pradėti ramios kovos darbą** (*paryškinta autoriaus*). Ne turime užmiršti būsiančių rinkimų į savivaldybes ir gal į kitą Seimą“²⁶. Iš atsišaukimo matyti, kad liaudininkų vadovybė, nepaisydama visiškos kapituliacijos perversmo metu, tikėjosi gerokai pavėluotais savo aplinkraščiais nuraminti partijos narius ir toliau valdyti partiją. Kita vertus, iš kitų šaltinių matyti, kad liaudininkų vadai dar nebuvo praradę vilties ir tikėjosi būti pakviesti bendrai valdyti šalį su kitomis partijomis. Tų pačių metų sausio 26 d. „Lietuvos žinių“ vedamajame straipsnyje „Užburtas ratas“ LVLS išreiškė viltį, kad didžiosios partijos susitars tarpusavyje ir bus sudaryta parlamentinė valdžia²⁷. Vis dėlto valdžioje įsitvirtinę tautininkai net neketino su kitomis partijomis dalytis valdžia.

²³ LVLS CK sekretoriato atsišaukimas 1927 m. gruodžio 17 d. perversmo proga. Lietuvos valstiečių liaudininkų s-gos kuopos valdybai. Draugai! *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS). F. 192–138.

²⁴ *Ten pat.*

²⁵ *Ten pat.*

²⁶ *Ten pat.*

²⁷ Užburtas ratas (vedamasis). *Lietuvos žinios*. 1927, sausio 26, p. 1. Šiame straipsnyje buvo paneigti gandai, kad valstiečiai liaudininkai gali dalyvauti valstybės valdyme: „Spaudoje ir visuomenėje dabar kalbama apie ėjimą valdžion valst. liaudininkų. Tačiau, kiek mums teko patirti iš val. liaud. C. K. pirmininko prof. Lašo, jokių formalijų derybų valdančios grupės su val. liaud. šiuo reikalu ligi šiol nėra net pradėjusios. Todėl ir visa atsakomybė prieš tautą už galimas sunkias neparlamentinio valdymo pasėkas turi tekti ik toms grupėms, kurios gruodžio 17 d. įvykius siekia išnaudoti savo partijų tikslams“. LVLS liko opozicinis partija ir pasisakė už parlamentarizmo atgaivinimą ir vis labiau ėmė kritikuoti parlamentarizmą smerkiančius tautininkus. Viename iš straipsnių 1927 m. kovo 19 d. jie teigė, kad tautininkai rašo „ką dieną apie parlamentarizmo krizį“ (Ar nenusibos? (vedamasis). *Lietuvos žinios*. 1927, kovo 19, p. 1).

Iš pagrindų pakitusi ir pasunkėjusi valstiečių liaudininkų padėtis netenkino aktyvesnių partijos narių. Nuo trečiojo dešimtmečio pabaigos pačioje partijoje vis daugiau atsirado skeptikų ir partijos vadovybės kritikų, kurie savo pažiūras atvirai ėmė dėstyti Centro komitetui. Valdžios suvaržyta partijos veikla, skyrių sumažėjimas, neplėtojama veikla pirmiausia papiktino Telšių valstiečių liaudininkų skyrių su Aleksandru Tornau ir Mečislovu Gedvilu priešakyje. Šio skyriaus vadovybė Felicijai Bortkevičienei laiške (apie 1928–1930 m.) atvirai išreiškė nepasitenkinimą partijos vadovų veikla. Žemaičiai piktinosi, jog ne tik nieko nedaroma, kad prieš valdžioje esančius tautininkus būtų imtasi bendrų opozicinių partijų veiksmų, bet ir partijos vadovybė rodo visišką neveiklumą: „Prie to neveiklumo, kurį per 2 metus rodė mūsų c. k., ar tokia ar kitokia jo orientacija neturi didelių reikšmės. Nei visuomenė, nei mes, nebemokame rimtai beįvertinti c. k. veikimą. C. k. atrodo mirusiu. Valst. liaud. ir visų rinkėjų pasitikėjimas nuėjo niekais. Bet ir kiti vadai, kaip mūsų gerb. Dr. Grinius, Bortkevičienė, Sleževičius kodėl tai tyli. Plačioji visuomenė nėra gavusi nė vieno pasiaiškinimo ar pranešimo laišką savo gerbiamo prezidento. Visuomenė nebežino, ar buv. Ministrų Pirmininkas pritaria dabartinei tvarkai – ar smerkia. Ar p. Bortkevičienė mano, kad dabartinei tvarkai atsiekti verta buvo visą amžių kovoti ir aukoti kas žmogui brangiausia? Taipogi ir kiti liaudininkų vadai kodėl tai tyli? Mumyse kilsta mintis ar liaudies vadai nebus tik fikcija, kuri drūtam žvalgybininkui šūktelėjus, išnyko kaip migla“²⁸. Laiško autoriai klausė, ar „vadai pritaria Gen. Sekr. užimtai pozicijai, apsivyniojus toga majestotingai mirti – ar vis dėlto mano, kad būti vadu deda jiems tam tikrų atsakomųjų pareigų. Mes jau seniai laukiame iš jų akcijos ir įsakymų“²⁹. Laiškas atskleidė nepavydėtiną LVLS būklę ir jos vadovybės pasyvumą po perversmo. Sudėtingos padėties neslėpė ir partijos vadovybė. 1930 m. CK rašte LVLS kuopoms ir veikėjams ji savo neveiklumą grindė lėšų trūkumu ir pačius provincijos skyrius skatino aktyviau veikti, prašė kartą per mėnesį pranešti, kas kiekvienos kuopos ir atskirų asmenų bus padaryta, taip pat ragino mokėti partijos nario mokesčių³⁰. Nepaisant CK mėginimų suaktyvinti partijos veiklą, to padaryti nepavyko. Vietoj ramybės ir stabilumo ketvirtajame dešimtmetyje LVLS užgriuvo naujas išbandymų metas. Vienu metu reikėjo atlaikyti sunkius autoritarinės Lietuvos valdžios suvaržymus ir tuo pačiu metu „gesinti“ įsiplieskusius tarpusavio ginčus ir konfliktus. Nuolatiniai nesutarimai ir žymių partijų vadų, kaip Vinco Kvieskos

²⁸ Lietuvos valstiečių liaudininkų Telšių apygardos komiteto laiškas Felicijai Bortkevičienei (apie 1928–1930 m.). *LMAB RS F. 192–83*, lap. 1–2.

²⁹ *Ten pat.*

³⁰ LVLS CK. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos kuopoms ir veikėjams 1930 m. balandžio 2 d. *LMAB RS. F. 192–139*, lap. 4.

ir jo šalininkų, vadinamųjų „kvieskininkų“³¹, pašalinimas pareikalavo daug jėgų iš senosios partijos vadovybės, ramybės nedavė ketvirtajame dešimtmetyje prasidėję nesutarimai su jaunąja LVLS karta, jos dažni priekaištai liaudininkų lyderiams, tarp jų – ir dėl visiškos kapituliacijos gruodžio 17-ąją.

Jaunosios valstiečių liaudininkų kartos nusivylimas senaisiais partijos vadais ketvirtajame dešimtmetyje

Beveik visą ketvirtąjį dešimtmetį vykęs „kartų konfliktas“ valstiečių liaudininkų vadovybei buvo kur kas pavojingesnis nei jau minėti nesutarimai su „kvieskininkais“. Jaunoji karta ėmė reikšti vis daugiau pretenzijų dėl partijos neveiklumo, kritikuoti jos ideologiją. Jie niekaip negalėjo suprasti, kodėl 1926 m. gruodžio 17 d. valstiečių liaudininkų vadai liko pasyvūs. Bene geriausiai kritiką vadams į akis išrėžė liaudininkų jaunosios kartos atstovas Marijonas Gregorauskas. 1934 m. sausio 15 d. LVLS Kauno skyriaus narių susirinkime jis reikalavo iš LVLS vadovų aktyvumo ir drąsos: „Demokratija nemoka būti drąsi ir patvari. Mes irgi tokių lepšių Lietuvoj esam turėję. Kada įvyko valstybės perversmas ministerius suėmė ir jie, pabūgę kad jų nesusaudytų, nuo visko atsisakė. Tokiems demokratams esant darosi sunku dėl mūsų Lietuvos. [...] Reikia demokratinę visuomenę dvasioje išauklėti visuomenę, kuri sugebėtų demokratiją tinkamai apginti. Jeigu 1926 m. vienas karininkas atvykęs išvaikė Seimą, tai irgi juk juokinga. Juk jie galėjo gintis. Reikia pasišventimo, kovos, bet ne lepšiškumo. Nuo 1926 m. įvykio mes demokratai ne tikrai nestiprėjam, bet visiškai smulkėjam ir silpnėjam. [...] Demokratai per daug įsigijo ydų“³². Valstybės saugumo departamento mėnesinėje apžvalgoje konstatuota, kad „partijos veikimas išsiblaškęs, o jaunimas nori reformų ir aiškios linijos“³³.

Dėl tokios kalbos M. Gregorauskas gavo išpėjimą iš valstiečių liaudininkų vadovybės ir turėjo pasiaiskinti dėl savo poelgio. Tačiau savo žodžių ne tik neatsiėmė, bet

³¹ V. Kvieska dėl LVLS taktikos aktyviai pradėjo reikšti 1932–1933 m. ir partijos CK atvirai ėmė nesutarti su partijos pirmininku M. Sleževičiumi. Beveik dvejus metus savo planus spaudoje ir CK teikė buvęs III Seimo narys ir vienas iš partijos lyderių Vincas Kvieska, kuris siūlė valstiečiams liaudininkams pasukti į dešinę ir suartėti su valdžioje buvusiais tautininkais. 1933 m. gegužės 24 d. LVLS CK V. Kvieską pašalino iš partijos (posėdyje dalyvavo M. Sleževičius, F. Bortkevičienė, V. Oškinis, J. Geniušas, J. Akelaitis, Pr. Gluodas, C. Petrauskas, K. Ralys, K. Šaltenis, V. Cibulskis). Pašalinimo argumentas: „V. Kvieska savo pažiūromis (pareikštomis įvairioje spaudoje, kaip „Dienos Naujienos“ 236, „Vagoj“ ir kt.) prieštarauja liaudininkų pagrindiniam nusistatymui“ (1933 m. gegužės 24 d. LVLS CK posėdis. *LMAB RS. F. 192–57*, lap. 40).

³² Valdininko raportas Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos viršininkui 1934 m. sausio 17 d. *LCVA. F. 378*, ap. 3, b. 3474, lap. 32.

³³ Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos 1934 m. vasario mėn. apžvalga. *LCVA. F. 378*, ap. 3, b. 3474, lap. 144–145.

ir dar kartą priminė liaudininkų vadovybei. Be to, vasario 6 d. LVLS CK įteiktame pareiškime liaudininkų vadovybei jis pamėgino analizuoti ketvirtajame dešimtmetyje atsiradusias bendras priežastis, dėl kurių daugelyje Europos valstybių žlugo demokratinės santvarkos, prasidėjo vadinamoji demokratijos krizė. M. Gregorauskas kaltino demokratijos vadus nutolimu nuo liaudies, suburžuazėjimu ir sumiesčionėjimu, nekovojimu už savo idealus: „Gi sprendžiamuosiuose momentuose (jie – *autorias pastaba*) pasirodė esą silpnavailiai ir bailiai, nelinkę nė kiek pasiaukoti“³⁴. Jo teigimu, „kur demokratija turėjo ir turti taurius ir drąsius vadus, kur neišviseiš materializmas, ten ji atsilaikė nesigriebdama ypatingų priemonių, veikdama grynai normalių įstatymų ribose, ten pati visuomenė apgynė ją ir moraliai palaikė /pav. Suomija, Airija, Švedija, Norvegija, Čekoslovakija“³⁵. M. Gregorauskas iš demokratijos vadų ir jos šalininkų reikalavo atkaklios kovos, pasiaukojimo, nebijoti kalėjimų ir net mirties³⁶.

Valstiečių liaudininkų vadovybei išdėstytos M. Gregorausko nuostatos jam pačiam ir jaunajai kartai buvo kredo, kurį jie laikė savo idealu. Nesvarbu, kokiomis priemonėmis, svarbu tikslas, šiuo atveju – demokratijos santvarkos gynimas. To paties reikalavo ir iš senųjų valstiečių liaudininkų vadų. Pateiktoje kalboje, nepaisant liaudininkų vadų praeities klaidų, tarp jų – Lietuvos demokratijos žlugimo, dar buvo reiškiamas viltis, kad nuolatinė kova, ryžtingumas gali sugrąžinti masių ir partiečių pasitikėjimą. Liaudininkų vadams išsakyta kritika turėjo pagrindo, ypač – dėl valstiečių liaudininkų vadų neryžtingumo 1926 m. gruodžio 17 d., tai savo atsiminimuose pripažino ir Prezidentas K. Grinius³⁷.

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje iškilusi jaunoji liaudininkų karta vis aktyviau kėlė politinius tikslus. 1934 m. nuo LVLS visiškai priklausoma Lietuvos jaunimo sąjunga (toliau – LJS) (trumpiau – jaunimiečiai), tiksliau jos vadovybė, savo spaudoje atvirai pradėjo diskutuoti dėl tolimesnio organizacijos pobūdžio: likti kultūrine ar tapti politine jaunųjų valstiečių liaudininkų organizacija. Iki tol didelė dalis jaunimiečių, būdami kultūrinės LJS nariais, praktiškai kartu priklausė LVLS, užsiėmė politika. Todėl viena grupė dabar siūlė daugiau nesislapstyti ir sąjungą paversti politine organizacija.

³⁴ Kauno kuopos nario Marijono Gregorausko pareiškimas LVLS CK 1934 m. vasario 6 d. *LMAB RS*. F. 199–426, lap. 7–13.

³⁵ *Ten pat*.

³⁶ *Ten pat*, lap. 9.

³⁷ K. Grinius, vertindamas LVLS ir LSDP valdymą 1926 m. antroje pusėje, pripažino, kad kairiųjų Vyriausybė nieko nedarė, kad ruošiamam 1926 m. gruodžio 17 d. perversmui užbėgtų už akių: „Gandų, kad kariuomenė ruošiasi perversmui, netrūko. Jie plito Kaune ir provincijoje. (...) **Reikia apkaltinti valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybę, kuri buvo neryžtinga ir nesiėmė priemonių laiku užgniaužti sąmokslą** (*paryškinta autorias*). Bet ką gi, valdžioje buvo demokratinio nusistatymo žmonės, kurie buvo tikri, jog tautininkai, neturėdami jokio užnugario visuomenėje, nesiryš brautis su ginklu rankoje valdžion. (...) Kitais žodžiais tariant, vyriausybė į tautininkų ir karininkijos sąmokslą pažūrėjo kaip į nerimtą žaidimą, ir šis politinių varžovų nepažinimas buvo tiesioginė tautininkų, krikščionių demokratų ir karininkijos padaryto perversmo pasisekimo priežastis“ (Eidintas, A. *Kazys Grinius*. Vilnius, 1993, p. 174–175).

Šiuo klausimu pasiūlyta parengti naują sąjungos pagrindų projektą. Kita jaunimiečių grupė buvo kategoriškai prieš tokias permainas. 1934 m. kovo 22 d. Julius Būtėnas straipsnyje „Ar verta jaunimiečiams politikėti“ rašė, kad jau kurį laiką LJS Centro valdyba aktyviai dirba prie naujų sąjungos įstatų ir pagrindų. Autoriaus teigimu, „šiai naujai jaunimiečiai nėra giliau susipažinę su tuo projektu, bet kiekvienam krinta į akis, kad, priėmus tuos naujus įstatus, jaunimiečiai nesivadins vien jaunimiečiais, bet dar ir jaunaisiais liaudininkais“³⁸. Vadinasi, priėmus naujus įstatus, jaunimiečiai nebebūtų vien tik pažangaus jaunimo lavinimo ir švietimo organizacija, o taptų partija. LJS gyvavo jau dešimtmetį ir jos skyriai nebuvo nusiskundę dėl sąjungos įstatų, nereikalavo, kad sąjunga būtų paversta partija. 1929 m. suvažiavime tik vienas asmuo („tas pats, kuris ir dabar tai daro centre būdamas“ (pavardė nenurodyta – *autoriaus pastaba*) reikalavo, kad jaunimiečiai taptų valstiečiais liaudininkais. Tam griežtai pasipriešino K. Grinius, teigdamas, kad jaunimas suaugęs ir subrendęs pats pasirinkti sau tinkamą partiją, o „LJS svarbiausias dalykas – lavintis, šviestis, pažinti nešališkai įvairias visuomenines ir politines sroves, kad paskui, laikui atėjus, galėtų pasirinkti, kuri jo nusistatymams ir socialinei būčiai artimiausia“³⁹. J. Būtėnas klausė, „ta iš kur atsirado tas reikalas supolitinti sąjungą?“⁴⁰ Jis siūlė išlikti nepartine organizacija, naujovėmis papildyti senuosius sąjungos įstatus, o naujų nepriimti. Iš to galima spręsti, kad J. Būtėnas buvo prieš bet kokią jaunimiečių politikavimą ir norėjo, kad sąjunga ir toliau išliktų tik kultūrine organizacija, o jos nariai politinę partiją, kaip siūlė K. Grinius, galėtų patys pasirinkti.

Tokia J. Būtėno pozicija buvo ne visiems priimtina ir tame pačiame „Jaunimo“ numeryje išspausdintas jam prieštaraujantis straipsnis. Jo autorius A. Tornau (prisidengęs slapyvardžiu⁴¹) pasisakė už radikalius pokyčius LJS, kuriuos lemia pats gyvenimas. Baigdamas A. Tornau ragino neapsiriboti tik kultūrine veikla, vadintis „jaunaisiais liaudininkais“, pasišvesti „kovai už liaudies laisvę“, eiti kartu „su gyvenamu momentu“, nes kitaip gyvenimas nueis kitu keliu, o „mes pasiliksim prie vieškelio, vieni tolumoje, besvarstydami svarbius kultūros klausimus“⁴². Į šį „kultūrinio“ darbo kelią jau seniai daug kas stumia. Saugokimės tokių patarimų“⁴³.

Nepaisant kritikos, laimėjo pirmoji grupė ir LJS pagal naują statutą, nors ofici-

³⁸ Būtėnas, J. Ar verta jaunimiečiams politikėti. *Jaunimas*. 1934, Nr. 4, p. 2 (po straipsnio antrašte pažymėta, kad straipsnis yra diskusinis).

³⁹ *Ten pat.*

⁴⁰ *Ten pat.*

⁴¹ Kaip savo atsiminimuose nurodė J. Būtėnas, A. Tornau jam oponuodamas įrodinėjo, kad jaunimiečiai esą valstiečiai liaudininkai, nes CV kaip tik sudaro valstiečių liaudininkų žmonės. Taip pat daugelyje skyrių dirba valstiečiai liaudininkai, tad kam dar dangstyti, kam slėptis? (Būtėnas, J. *Lietuvos žurnalistai*. Vilnius, 1991).

⁴² A. T. [Tornau A.] Kas gi pagaliau mes esame? (atsakymas J. Būtėnui). *Jaunimas*. 1934, Nr. 4, p. 2–3.

⁴³ *Ten pat.*

aliai ir pasivadino „Jaunųjų valstiečių liaudininkų organizacija“, išliko kultūrinio pobūdžio. 1991 m. išleistuose atsiminimuose J. Būtėnas išsamiau paaiškino, kodėl jis prieštaravęs, kad LJS taptų politine organizacija ir įsijungtų į LVLS gretas. Jo teigimu, „*dėl valstiečių liaudininkų pastebėjau, jog ta partija anaipol nepasizymėjusi tokiais veiksmais, kuriais jaunimą trauktų. Turėjau galvoje jų kapituliaciją per 1926 m. valstybės perversmą*“⁴⁴ (*paryškinta autoriaus*). Šie žodžiai gerai atspindėjo kritišką jaunųjų valstiečių liaudininkų požiūrį į vadovybę, jų veiksmus gruodžio 17 d. perversmo metu. Liaudininkų vadai, kad ir kaip stengėsi, savo autoriteto partijoje taip ir nesugebėjo sustiprinti. Dėl šios priežasties J. Būtėnas ir jo stovyklos šalininkai nenorėjo, kad jaunimiečiai taptų politine organizacija. Priklausydami šiai sąjungai, jie nebūtinai turėjo įsilieti į valstiečių liaudininkų gretas.

1936 m. pradžioje Lietuvos valdžia išleido įsakymą, kuriuo uždraudė opozicinių partijų veiklą. Ją oficialiai turėjo nutraukti LVLS ir LJS. Nepaisant to, jos ir toliau veikė, tęsėsi „seniū“ ir jaunosios kartos nesutarimai. Jaunimas, matydamas, kad jokių pereinamųjų Lietuvos politiniame gyvenime nevyksta, toliau valdo A. Smetona ir tautininkai, o kitos partijos nustumtos, jų veikla suvaržyta, dar labiau nusivylė valstiečių liaudininkų vadais. Pradėta kalbėti apie partijos ideologinę krizę. Atskiro dėmesio verta 1936 m. vasario 16 d. studentų varpininkų draugijoje skaityta Juozo Geniušo paskaita „Varpininkų ideologija kitų ideologijų tarpe“, kurios klausėsi ir F. Bortkevičienė, A. Tornau. J. Geniušas, lygindamas LVLS ir kitų Lietuvos partijų ideologijas teigė, kad varpininkų ideologija „neturinti pilnumo“. Joje esą daug kas neaišku: „*Mes sakome esą demokratai. Bet tas maža dar šiais laikais tesako. Jei žmogus sakosi esą demokratu, tai dar nežinoma, kaip jis yra nusistatęs ir ką jis galvoja*“⁴⁵ (*paryškinta autoriaus*). Iš to galima suprasti, kad liaudininkų gretose (taip pat ir jaunosios kartos) pasireiškė krizė, imta viešai abejoti savo partijos ideologija, o ką jau bekalbėti apie liaudininkų vadus. J. Geniušo teigimu, „varpininkų pirmtakai yra kilę iš valstiečių luomo. Taigi valstiečiai ir jų reikalai turi būti tuo pagrindu, ant kurio mes turėtume atsistoti ir juo remtis. Be to, reikėtų nusikratyti atgyvenusių prietarų, kad varpininkų ideologai yra dr. V. Kudirka, Višinskis, dr. Grinius, dr. Staugaitis... Dabar, kai tik pradedama kurti varpininkų ideologija, tai tuoj prisimenamas Kudirka, Višinskis, Staugaitis, Grinius... Tačiau juose nerandame atsakymo į daugelį klausimų. Jie buvo ne ideologai, bet pavyzdžiai. Kudirka, Višinskis nė negalvojo kurti ideologijos. [...] Dėl savo nenuoširdumo mes esame nemažai nukentėję: pasikeitus vėjams, bent 50 proc. savo žmonių mes netenkam todėl, kad nebuvo nuoširdumo ir atsidavimo tam valstiečių luomui, kurio interesus mes esame pasiryžę ginti“⁴⁶. Iš J. Geniušo paskaitos matyti,

⁴⁴ Būtėnas, J. *Lietuvos žurnalistai*. Vilnius, 1991, p. 68.

⁴⁵ 1936 m. vasario 17 d. valdininko raportas Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos viršininkui. *LCVA*. F. 378, ap. 3, b. 4632, lap. 185.

⁴⁶ *Ten pat*, lap. 186–187.

kad analogiškos abejonės, svarstymai liudijo apie jaunosios valstiečių liaudininkų kartos pasimetimą, blaškymąsi, pačių liaudininkų partijos galios mažėjimą.

Jaunųjų liaudininkų pasimetimas, neturėjimas galimybių veikti, pasireiškusį ideologinė krizė, netikėjimas senaisiais liaudininkų idealais atvedė juos į aklavietę. Atslinkus Lietuvos nepriklausomybės sutemoms 1938–1940 m. iškilo klausimas: kur ir su kuo toliau eiti? Tokį jaunosios kartos pasimetimą gerai atspindėjo A. Drobnio žodžiai, 1938 m. lapkričio 5 d. pasakyti M. Sleževičiui: „*Dabar varpininkai⁴⁷ esanti palaida masė. Vieni jaučia save socialistu, kiti komunistu, tretį kažin kuo⁴⁸ (paryškinta autoriaus)*. Jaunieji valstiečiai liaudininkai pareiškė, kad reikalingos reformos, bet senieji neturėjo naujų idėjų ir turėjo tai pripažinti⁴⁹. Ilgametis valstiečių liaudininkų pirmininkas M. Sleževičius negalėjo to suprasti ir išreiškė nusivylimą jaunąja karta. Jis siūlė varpininkams per daug apie reformas negalvoti, bet intelektualiai lavintis ir ramiai laukti šviesesnio rytojaus, o tas rytojus esąs aiškus ir netolimas – tai matąs iš vis didėjančios liaudininkų dienraščio „Lietuvos žinios“ prenumeratos⁵⁰ ir visokių reiškinų, kurių konkrečiai neįvardijo.

M. Sleževičiaus pasiūlyta taktika vargu ar galėjo tenkinti jaunąją liaudininkų kartą, kuri siekė „eiti koja kojon“ su staigiai besikeičiančiais gyvenimo įvykiais. Po 1938 m. kovo mėnesį paskelbto Lenkijos ultimatumo Lietuvai šalyje nestigo įvykių, kurių sukūryje labai sunku buvo išlikti neutraliais. 1939 m. rudenį, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, iš pradžių Justas Paleckis, netrukus ir kiti jaunieji valstiečiai liaudininkai tarė savo žodį ir parodė, ko iš tikrųjų jie nori ar tikisi, o senieji valstiečių liaudininkų vadai M. Sleževičius, K. Grinius ir F. Bortkevičienė per visą A. Smetonos autoritarinio valdymo laikotarpį išliko gana pasyvūs ir nuoseklūs dar XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje sukurtoms senosioms varpininkų tradicijoms. J. Paleckis 1939 m. spalį Kaune prie prezidentūros viešai išdėstė savo kritines pažiūras Lietuvos

⁴⁷ Šiuo terminu įvardijama jaunoji valstiečių liaudininkų karta.

⁴⁸ Agento „Grudis“ agentūrinis pranešimas 1938 m. lapkričio 8 d. *LČVA*. F. 378, ap. 1, b. 96, lap. 330 a, b.

⁴⁹ *Ten pat*.

⁵⁰ *Ten pat*, lap. 330–331. 1938 m. gegužės 23 d. įvyko akcinės bendrovės „Varpas“ akcininkų susirinkimas, kuriame dalyvavo 20 žmonių, tarp jų: K. Grinius, M. Sleževičius, dr. J. Staugaitis, F. Bortkevičienė, B. Paramskas, V. Oškiniš, V. Ruzgas, prof. V. Lašas ir kiti. Bortkevičienė perskaitė valdybos pranešimą apie paskutinius finansinius bendrovės reikalus. Jos teigimu, iš leidžiamų bendrovės leidinių didžiausią pažangą padarė „Lietuvos žinios“. 1936 m. „Lietuvos žinios“ davė apie 10 000 Lt pelno, o 1937-aisiais – apie 60 000 Lt. „Lietuvos ūkininkas“, 1936 m. „davęs deficitą“, praėjusiais metais jau davė 7 000 Lt pelno. „Nežiūrint į neramius gyvenamus laikus, ultimatumų skraidymą ir fašizmo siautėjimą, demokratinė spauda, ypač Lietuvos žinios, tuomet didėję ir duoda vis didesnį pelną. Turime džiaugtis, kad mūsų skatinkais surakta bendrovė gražiai klesti ir duoda pelno. Apskritai 1937 m. bendrovė davė 53 545, 36 litus pelno. Bendrovės valdybon buvo išrinkti F. Bortkevičienė ir prof. V. Lašas“ (1938 m. gegužės 24 d. valdininko Juozo Šabano raportas Valstybės saugumo departamento Kauno apygardos viršininkui. *LČVA*. F. 378, ap. 1, b. 96, lap. 270–271).

valdžiai ir siūlė Lietuvoje sukurti „Lietuvos laisvą darbo respubliką“. Jaunieji liaudininkai žavėjosi tokiu savo lyderio poelgiu ir pritarė skelbiamoms idėjoms. Savo „Pro memoria“, įteiktoje senajai valstiečių liaudininkų vadovybei, jaunieji liaudininkai rašė: „Mes su pasigėrėjimu žiūrime į tuos asmenis, kurie atvirai, nebijodami nukentėti, išdrįsta valdantiešiams pasakyti tiesos žodį, ypatingai jei tas žodis sutinka su mūsų ideologiniu nusiteikimu. Tokį konkretų prieš valdančiuosius išstojimą mes laikome mūsų draugo Justo Paleckio pasakytą atvirą, drąsų žodį prezidentūros sodely. Jeigu detalėse Paleckio iškelti reikalavimai ir perredaguotini, tai vis tik, jie savo esmėje niekuo nenusideda liaudininkškajai ideologijai ir jau jokiū būdu nėra komunizmo propagavimas“⁵¹. Pacituoti žodžiai rodo, kad okupacijos išvakarėse liaudininkų partijoje išryškėjo didelė takoskyra tarp „senių“ ir jaunosios kartos. Pastarieji, kritikuodami senąją kartą, siekė aktyviai veikti, pasisakė už radikalias kairiāsias idėjas ir turėjo politinių ambicijų, sukūrė savo programą, kurią viešai išdėstė jų lyderis J. Paleckis. Tai ir buvo pagrindinė priežastis, nulėmusi jaunosios kartos iškilimą 1940 m. birželį, Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą.

Išvados

1. Kai iškyla pavojus demokratinėi santvarkai, ją reikia ginti, dėl jos aukotis, pareikšti bent simbolinį protestą. Taip reikia elgtis dėl tautos, savo paties, partijos gerovės, vardan ateities. Liaudininkų vadovybės veiksmai 1926 m. gruodžio 17 d. – priešingas atvejis, kaip nereikia elgtis, kai iškyla grėsmė demokratinėi santvarkai.

2. Valstiečių liaudininkų vadų 1926 m. gruodžio 17 d. besąlyginė kapituliacija ir neveiklumas vėlesniu laikotarpiu turėjo skaudžių padarinių tolimesnei partijos raidai. Ketvirtajame dešimtmetyje subrendusi jaunoji liaudininkų karta, siekdama aktyviau veikti, nepasitikėdama senaisiais partijos vadais ir abejojanti liaudininkų partijos ideologija, taip pat neturėdama aiškios veikimo krypties bei veikiama sudėtingų tarptautinių ir vidaus politinių sąlygų, atsidūrė aklavietėje. Okupacijos išvakarėse jaunajai liaudininkų kartai neabejotinai kelrodžiu tapo „sukairėjęs“ Justas Paleckis ir jo skelbiamos radikaliai kairiosios idėjos.

⁵¹ Išsamiau žr.: Tamošaitis, M. Justas Paleckis ir jaunieji valstiečiai liaudininkai Lietuvai atgaunant Vilniaus kraštą (1939 m. ruduo). *Vilniaus istorijos metraštis*. Vilnius, 2006, t. 1.

DEMOCRACY „TREASON” IN DECEMBER 17, 1926 LESSONS TO THE LITHUANIAN PEASANT POPULIST UNION

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Summary

Keywords: Lithuanian Peasant Populist Union, Coup d’etat of December 17th, Democracy, „generation conflict”, Young Peasant Populists, Lithuanian Youth Union.

Article covers events connected with takeover of December 17, 1926, after which democratic state system collapsed and authoritarian regime was implemented in Lithuania. Coup d’etat betrayed democracy. Contemporary President Kazys Grinius and Prime Minister Mykolas Sleževičius, leaders of Peasant Populists also have to share responsibility for this event. Old and famous „Tollers” („Varpininkai”) possessing state authority in their hands didn’t do anything to protect democracy, the Parliament and the Government from the plotters. They remained unenterprising during the next several weeks after the takeover and in that way they had helped to „legalise” the plotters government. Even after such event they didn’t bother to explain motives of such actions. Former coalition partners Social Democrats couldn’t justify this.

Such tactics of the Peasant Populist leadership attained lot of critics from active

society and even party members, in that way reducing „weight” and standing of the party leaders. This problem clearly showed up in the 4th decade of the 20th Century in a context of conflict between old and young generation Peasant Populists members. Youth tried to make party to act more actively. One of the main reasons of conflict was the party leaders’ passiveness during the events of December 17, 1926. Young generation criticised older leaders and couldn’t forgive them for the betray of democracy and party program. This conflict was felt during whole 4th decade. These were the main reasons why young and old generations couldn’t find *modus vivendi* and it was clearly seen on the eve of Lithuanian occupation by USSR.

Article concludes that the actions of the Lithuanian Peasant Populist party leadership during the coup d’etat of 1926, is revealing example of bad action in order to protect democracy.